

УДК 343.126

ШТРАФНІ (КАРАЛЬНІ) САНКЦІЇ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ

Катерина СЕРЕДА,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The problem questions of essence, varieties and amounts of penal sanctions of the institute norms of precautionary measures are investigated. The problems of correlation of monetary penalties imposed on the guarantor with penal sanctions in the form of a fine for the person for whom he went bail for are considered, the changes in Article 180 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

Key words: sanction, precautionary measures, monetary penalties, fine, rule of law.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено проблемні питання сутності, різновидів і розмірів штрафних санкцій норм інституту запобіжних заходів. Розглянуто проблеми співвідношення грошових стягнень, що накладаються на поручителя, і кримінально-правових санкцій у вигляді штрафу для особи, за яку він поручився. Запропоновано зміни до статті 180 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: санкція, запобіжні заходи, грошове стягнення, штраф, норма права.

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) суттєво змінив підходи до врегулювання підстав та порядку застосування запобіжних заходів. До набуття чинності КПК України 2012 р. запобіжні заходи в науці кримінального процесу розглядали як частину процесуальних заходів примусу. Нині ж законодавець замість терміна «заходи примусу» використовує термін «заходи забезпечення кримінального провадження», який у юридичній науці сприйнятий переважно позитивно. Такий (гуманістичний) підхід до термінології потребує перегляду наявних теоретичних напрацювань щодо розуміння сутності, різновидів і розмірів санкцій норм права, що становлять інститут запобіжних заходів у кримінальному процесі. В умовах дії чинного КПК штрафні (каральні) санкції норм кримінального процесуального права, якими регламентовані запобіжні заходи, у юридичній науці ще не розглядалися. Зазначене свідчить про існування проблеми теоретичного і практичного характеру, яка полягає в недослідженості штрафних санкцій процесуальних норм інституту запобіжних заходів.

Актуальність теми. Проблеми змісту і структури норм кримінального процесуального права, якими врегульовано запобіжні заходи, були предметом дослідження в наукових роботах таких учених, як С.О. Гемай, М.О. Громов, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленський, О.В. Капліна, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, С.О. Полунін, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та ін. Однак у їхніх публікаціях ідеться про структуру норм кримінального процесуального права взагалі. Питання ж сутності, різновидів і розмірів санкцій норм права, якими врегульовано підстави до застосування запобіжних заходів, раніше у науці кримінального процесу не досліджувалися.

Метою статті є з'ясувати обставини, якими визначаються сутність, різновиди і розміри штрафних санкцій норм кримінального процесуального інституту запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Санкції норм процесуального права не є абстрактними теоретичними конструкціями, а «як необхідний елемент кожної правової норми і відповідальність за порушення

закону належать до фундаментальних категорій правової науки, пов'язаних із вирішенням практичних завдань» [1, с. 7]. М.О. Громов та С.О. Полунін справедливо зазначили, що «санкція є найбільш мобільним (рухомим) елементом правової норми. Зміною санкцій можна значно підвищити ефективність правової норми загалом, пристосувати її до умов суспільного розвитку» [2, с. 5].

Штрафні (каральні) санкції, як і інші різновиди санкцій норм кримінального процесуального права, якими регламентовано запобіжні заходи, мають на меті забезпечення належного застосування приписів гіпотез та диспозицій норм.

Аналіз змісту штрафних (каральних) санкцій норм кримінального процесуального права дає підстави для висновку про те, що чим суворішим є запобіжний захід, тим суворішою є санкція за порушення правил його застосування. Причому це стосується різних адресатів санкцій: як посадовців, наділених повноваженнями вирішувати питання про обрання і застосування запобіжних заходів, так і тих, щодо кого їх обирають, та «третіх» осіб – поручителів та заставодавців.

Так, у разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань на нього накладається грошове стягнення. Останнє залежить від санкції за вчинення кримінального правопорушення, про яке повідомлено підозрюваному (ч. 5 ст. 180 «Особиста порука» КПК України): у провадженні щодо кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачено покарання у вигляді *позбавлення волі на строк не більше трьох років*, або інше, більш м'яке покарання, – *від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати* (п. 1); у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачено покарання у вигляді *позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років*, – *від п'яти до десяти розмірів мінімальної заробітної плати* (п. 2); у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачено покарання у вигляді *позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років*, – *від десяти до двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати* (п. 3); у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачено покарання у вигляді *позбавлення волі на строк понад десять років*, – *від двадцяти до п'ятдесяти розмірів мінімальної заробітної плати* (п. 4).

З огляду на вищезазначене, по-перше, невідомо, якими міркуваннями керувався законодавець, встановлюючи саме такі розміри грошового стягнення; по-друге, строки позбавлення волі в п. п. 2–4 ч. 5 ст. 180 КПК України узгоджуються із ч. ч. 3–5 ст. 12 «Класифікація злочинів» Кримінального кодексу України (далі – КК України), у яких йдеться, відповідно, про злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. А ось пункт 1 ч. 5 ст. 180 КПК України («позбавлення волі на строк *не більше трьох років*») не узгоджується із ч. 3 ст. 12 КК України («позбавлення волі на строк *не більше двох років*»), де регламентовано поняття злочину невеликої тяжкості. Тому і розмір покарання за вчинення злочину середньої тяжкості (від двох до п'яти років позбавлення волі) не узгоджується з п. 2 ч. 5 ст. 180 КПК України. Логічним було би приведення у відповідність строків, регламентованих у зазначених статтях КК і КПК України. Це може бути зроблено шляхом зазначення у ч. 5 ст. 180 КПК України не конкретних строків кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, а різновиду (згідно із класифікацією, викладеною у ст. 12 КК України) кримінального правопорушення, у якому підозрюється особа.

Окрім того, критерій розмежування розміру грошового стягнення в ч. 5 ст. 180 КПК України, очевидно, визначався без урахування змін, внесених до ст. 12 КК України в частині запровадження в ній розміру штрафу як критерію класифікації злочинів. Зазначені зміни були внесені Законом України від 15 листопада 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [3], тобто в той період, коли робота над текстом чинного КПК України перебувала на заключному етапі, що дає підставу для сумнівів у тому, що зміни до ст. 12 КК України були предметом опрацювання розробників КПК і законодавця.

У ст. ст. 12 і 53 КК України за «одиноцю» вимірювання штрафів як кримінального покарання взято неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в ч. 5 ст. 180 КПК за «одиноцю» грошового стягнення взято розмір мінімальної заробітної плати.

Мінімальна заробітна плата зростає набагато частіше, ніж неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Це у практиці кримінального провадження створює ситуації, у яких за вчинення одного й того самого кримінального процесуального правопорушення поручителям обирають різні

розміри грошового стягнення. Останні залежать від моменту, коли вирішується питання про обрання запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. При цьому кваліфікація кримінального правопорушення не змінюється, бо розмір штрафу як основного покарання залишається однаковим.

Оскільки кримінальне процесуальне право «обслуговує» кримінальне право, а не навпаки, то розмір грошових стягнень у ст. 180 КПК України має залежати від розміру штрафів, зазначених у ст. 12 КК України, бути їм пропорційним та вимірюватися у кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Нижче наведено Таблицю 1, у якій проілюстровано співвідношення розмірів грошових стягнень як процесуальної санкції для поручителя і можливого кримінального покарання підозрюваного у вигляді штрафу¹.

Як видно з Таблиці 1, поручитель за невиконання своїх обов'язків може бути підданий стягненню в мінімальному розмірі, що становить аж 1255% від мінімально можливого кримінального покарання у вигляді штрафу. Зрозуміло, що поручитель повинен нести сувору процесуальну відповідальність за невиконання своїх обов'язків, але ж розмір накладеного на нього стягнення (6400 грн) не повинен бути у 12,5 разу вищим, ніж розмір покарання (510 грн) за вчинення кримінального правопорушення особою, поручителем якої він є.

Розміри процесуального стягнення і кримінального покарання мають бути співмірними. Співвідношення між стягненнями і покараннями, визначене як за їхньою нижньою межею, так і за верхньою, становить від 15% до 31%. Для забезпечення визначеності у розмірі процесуальних стягнень для поручителя доцільним було би встановлення їх у межах від 10% до 30% від мінімальної межі штрафу, встановленого у санкції кримінальної норми, за якою кваліфіковані дії підозрюваного. Якщо ж санкція норми кримінального права не передбачає покарання у вигляді штрафу, то розмір стягнення може коливатися від 10% до 30% мінімальної межі штрафу, встановленої у відповідній частині ст. 12 КК України.

Виходячи з викладеного, частину 5 ст. 180 КПК України пропонуємо викласти у такій редакції: «5. У разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань на нього накладається грошове стягнення в розмірі від десяти до тридцяти відсотків розміру штрафу, передбаченого у санкції статті Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, за якою особі повідомлено про підозру.

Таблиця 1

Розмір штрафу (ст. 12 КК України) в н. м. д. г./грн	Розмір грошового стягнення (ч. 5 ст. 180 КПК України) в м. з. п. /грн ²	Відсоток співвідношення стягнення/штраф
ч. 2: від 30 до 3 тисяч / від 510 до 51.000	п. 1: від двох до п'яти / від 6 400 до 16 000	1255–31
ч. 3: від 3 тисяч до 10 тисяч / від 51 000 до 170 000	п. 2: від п'яти до 10 / від 16 000 до 32 000	31–19
ч. 4: від 10 тисяч до 25 тисяч / від 170 000 до 425 000	п. 3: від 10 до 20 / від 32 000 до 64 000	19–15
ч. 5: від 25 тисяч до 50 тисяч / від 425 000 до 850 000	п. 4: від 20 до 50/ від 64 000 до 160 000	15–19

¹ Визначити співвідношення грошового стягнення з позбавленням волі в цій ситуації практично неможливо та й не потрібно, бо навіть теоретично не варто припускати, що поручитель може бути позбавлений волі за невиконання своїх обов'язків щодо забезпечення належної поведінки підозрюваного.

² Для розрахунків розмірів грошового стягнення, що накладається на поручителя, взято розмір мінімальної заробітної плати, встановленої з 1 січня 2017 р., тобто 3200 грн.

Якщо цією санкцією накладення штрафу не передбачено, то розмір грошового стягнення для поручителя становить від десяти до тридцяти відсотків суми штрафу, передбаченого в частинах 2–5 статті 12 Кримінального кодексу України, залежно від тяжкості злочину, про який повідомлено особі».

Іншою санкцією, встановленою у кримінальному процесуальному законі для «третіх» осіб у кримінальному провадженні, є звернення застави в дохід держави та зарахування її до спеціального фонду Державного бюджету України (ч. 8 ст. 182 КПК України). Не вбачаємо потреби у детальному її розгляді, бо ця санкція діє у кримінальному процесі понад двадцять років (з 1995 р.). Практика її застосування є усталеною і не викликає проблем.

Найбільш суворими каральними (штрафними) санкціями норм кримінального процесуального права, якими регламентуються підстави і процесуальний порядок застосування запобіжних заходів, є санкції, встановлені законом України про кримінальну відповідальність. Одні з них адресовані слідчим, прокурорам і суду, тобто суб'єктам, уповноваженим вирішувати питання про обрання запобіжних заходів, інші – особам, щодо яких такі заходи обрано.

До таких належать санкції, встановлені статтями, що передбачають відповідальність за завідомо незаконні затримання, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України) та винесення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України). Санкції, встановлені в цих двох статтях, охоплюють усіх суб'єктів кримінального провадження, які є причетними до обрання запобіжних заходів, але не охоплюють усіх можливих запобіжних заходів. Очевидно, що законодавець «взяв» під кримінально-правову охорону відносини, що виникають під час обрання і застосування лише тих запобіжних заходів, які істотно обмежують права і свободи громадян: затримання, домашній арешт або тримання під вартою. Виникає запитання: а чи охороняються відносини, що виникають під час обрання і застосування інших запобіжних заходів? Так, ці відносини охороняються відновними санкціями цивільного та кримінального процесуального права.

Кримінальний відповідальності за незаконне затримання, домашній арешт або тримання під вартою підлягає не лише слідчий суддя, який ухвалив остаточне рішення про обрання запобіжного заходу, а й слідчий та прокурор, які зверталися до слідчого судді з відповідним клопотанням. Окрім того, санкція розповсюджує свою дію і на суддів апеляційного суду, які переглядали за апеляцією (якщо така була) рішення слідчого судді про обрання запобіжного заходу і залишили його в силі.

Кримінально-правова санкція встановлена для особи, щодо якої обрано один із зазначених вище запобіжних заходів (усі вони пов'язані з позбавленням або обмеженням волі) і яка втекла з місця позбавлення волі або з-під варти

(ст. 393 КК України). Для того, щоб санкція, встановлена цією статтею КК України, почала діяти, особі повинно бути оголошено суддею чи судом про застосування до неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту чи арешту. Оголосити про затримання зобов'язана і посадова особа, уповноважена здійснювати затримання як без ухвали слідчого судді, так і за його ухвалою. В останньому випадку затримуваній особі оголошується ухвала слідчого судді.

Кримінально-правові санкції діють як щодо посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження і мають право застосовувати запобіжні заходи, так і щодо особи, щодо якої такі заходи застосовані. Об'єднує ці санкції те, що підставою для їх застосування є порушення відповідних процесуальних норм. Різниця ж полягає в тому, що посадовці, які застосовують запобіжні заходи, діють із перевищенням наданих їм прав, а особи, щодо яких застосовані запобіжні заходи, не виконують покладені на них обов'язки.

Висновки. На підставі зазначеного у статті можна зробити висновок про те, що за порушення правил обрання і застосування запобіжних заходів встановлені санкції в різних галузях права. Однак це не дає підстав для того, щоб санкції, викладені в інших галузях права і пов'язані з недотриманням гіпотез та диспозицій норм кримінального процесуального права, не вважати санкціями останніх. Окрім того, це свідчить про взаємозв'язок усіх санкцій норм кримінального процесуального права, які утворюють галузевий інститут запобіжних заходів.

Дослідження, здійснене в межах цієї статті, не вичерпує потреби здійснення подальших наукових розвідок у напрямі з'ясування сутності санкцій норм кримінального процесуального права, що становлять інститут запобіжних заходів. Майбутні дослідження доцільно здійснювати за такими напрямками: з'ясування сутності і розмірів інших різновидів санкцій зазначених норм, зокрема відновних (компенсаційних); визначення пропорційного співвідношення між санкціями норм процесуального права і кримінально-правовими санкціями за кримінальні правопорушення, повідомлення про підозру у вчиненні яких вручене особі.

Список використаної літератури:

1. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (Теоретические проблемы) / О.Э. Лейст. – М. : Юридическая литература, 1981. – 135 с.
2. Громов Н.А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России / Н.А. Громов, С.А. Полушин. – М. : Городец, 1998. – 152 с.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15 листопада 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 98. – Ст. 3570.